

ЗА АКТУАЛНОТО РЕЛИГИОЗНО СЪЗНАНИЕ НА МЛАДИТЕ ХОРА В БЪЛГАРИЯ КАТО СИМВОЛНА НЕОПРЕДЕЛЕНОСТ

Георги БЯНДОВ

*Великотърновски университет „Св. Св. Кирил и Методий“,
Философски факултет, катедра „Психология“*

БЪЛГАРИЯ, гр. Велико Търново 5003,
ж.к. Света гора, ул. Т. Търновски 2

✉ mbox@uni-vt.bg

Резюме. *В работата на базата на общите функционални и структурни особености на религиозното съзнание като социално-психологически феномен, след проведено проучване сред български ученици, се прави извод за актуалното състояние на феномена сред младежката общност, като изводът е, че е налице процес на активна символна смяна на по-новите във филогенетично отношение социално-психологически регулатори, но най-архаичните са до голяма степен съхранени, макар и в нов контекст*

Ключови думи: религия; символи; смислово изместване.

Статията да се цитира по следния начин:

Бянов, Г. (2017). За актуалното религиозно съзнание на младите хора в България като символна неопределеност. *Психологични изследвания*, Том 20, Кн. 1, 2017, 105-112. ISSN 0205-0617 (Print); ISSN 2367-9174 (Online).

© Г. Бянов, 2017

Статията е постъпила през ноември 2016

Приета за публикуване през април 2017

Публикувана през юни 2017

Авторът е прочел и одобрил окончателния вариант на ръкописа.

**FOR THE CURRENT RELIGIOUS CONSCIOUSNESS
OF YOUNG PEOPLE IN BULGARIA
AS SYMBOLIC UNCERTAINTY**

Georgi BYANDOV

*University of Veliko Trnovo "St. Cyril and Methodiy"
Faculty of Philosophy, Department of Psychology*

BULGARIA, Veliko Trnovo 5003,
"Theodosiy Trnovski" str. 2

✉ mbox@uni-vt.bg

Abstract. *On the basis of the general functional and structural features of the religious consciousness as a socio-psychological phenomenon after a study among Bulgarian students based on the actual state among the youth community, the conclusion is that there is a process of active symbolic change of the newer phylogenetic socio-psychological regulators, but the most archaic are largely preserved in a new context.*

Keywords: religion; symbols; meaning displacement.

The article can be cited as follows:

Byandov, G. (2017). Za aktualното religiozno saznanie na mladite hora v Bulgaria kato simbolna neopredelenost. [For the current religious consciousness of young people in Bulgaria as symbolic uncertainty *Psychological Research*, Volume 20, Number 1, 2017, 105-112] ISSN 0205-0617 (Print); ISSN 2367-9174 (Online), (in Bulgarian).

© G. Byandov, 2017

Submitted – November 2016

Revised – April 2017

Published – June 2017

The author has read and approved the final manuscript.

Макар и привидно изместена в периферията на съвременната духовна култура, религията остава източник на екзистенциални основания на общественото и индивидуалното съзнание, израз на дълбинни психологически потребности. Едновременно тя е особена система на комуникация, „символен модел, формиращ човешкия опит, както познавателния, така и емоционалния“ по изказа на Р. Белла, в решаването на генералните проблеми на битието (Bellah 2011). Дълбоко индивидуална по прицел и колективна по същността си човешка дейност, религията е взаимодействие чрез изразени в символи споделени смисли. Моралните проблеми на съвременността, нооневротичният „смилов вакуум“ и очевидността на наличието на Хънтингтънов „сблъсък на цивилизациите“ в политическия живот, извикват живата необходимост от изучаване на динамиката на религиозното съзнание като мощен, макар и неясен в съвременността, наиндивидуален регулатор на човешкото поведение.

Ако искаме да придвижим изучаването на религиозното съзнание от простите констатации за социалната му роля днес до един по-задълбочен анализ, необходимо е да разгледаме този феномен в неговата структура, обща за всичките му изяви, макар и варираща в конкретиката си. Повтарящите се елементи във всяка религиозност по всеобщо съгласие на авторитетите в тази област са:

- а) Разграничение на йерофанното (свещеното), от профанното /ежедневно-практическото (Елиаде 1997);
- б) Фидеистично световъзприятие на извънфизично битие, в което рационалното е по-скоро рационализирано;
- в) Усещане за свръхестествено въздействие, концептуализирано в специфична парафизическа енергия („мана“, „сила“, „благодат“) и в способността тя да се управлява посредством мисълта, проявена или не, експлицитно вербално или чрез определени култови действия/това въздействие може да се използва както за чисто практически цели, така и като доказателство за при-

съствие на святост в индивидуалното търсене на спасение/;

- г) Наличие на концепции за душа и култ към предците, изразени в специфични митологични конструкции;
 - д) Наличие на норми – несъзнавани (като табу), или вербализирани в морални системи, регламентиращи социалното функциониране на религиозната общност;
 - е) Теологични (или квазинаучни) онтологични обяснения, развити и напълно рационално концептуализирани или представени в митологична форма;
 - ж) Усещане за принадлежност към отграничена социална общност, идентифицируема чрез традициите и символите ѝ;
 - з) Наличие в една или друга форма на колективно практикувана система от действия, подредени в религиозен ритуал, който временно отстранява индивидите от профанното, канализира емоциите в социално кохерентно отваряне към света на сакралното посредством символиката на свещения жест, миризма, поезия, музика, зрителна обстановка и едновременно общуване както сред човешката маса, така и на индивида с обожествяването;
 - и) Наличие на личен преживян или приет наготово мистичен опит на метарационално и метаемоционално нуминозно сливане с Битието, трансцендиране, преодоляване на пространствено-времените ограничения или достигане по хиперинформативен път до специфични важни за индивидите знания и умения;
 - й) Отговор на личен „пределен интерес“ към екзистенциално важни въпроси и „пределно центриран акт на душата“.
- Религията се изразява на символния език на митологията в спектъра приказка – мит – героизирана легенда, изразяващи за индивида пределни емоции, използвайки образи от подсъзнанието, кристализирали сюжети от биосоциалната действителност в зададени от колективното несъзнавано форми, предхождащи съдържанието, а митът при това е проява на специфична

„фабулираща функция“ на психиката, синтезираща в общи значения чрез социално сравняване на физикални и морални феномени (Бергсон 1993), функцията, свързана според Фройд с първичния мисловен процес с неговото „магично мислене“ и мобилно съчетаване на психични съдържания – основание да се разглежда религиозният живот като „колективен невротизъм“, освобождаващ индивида от невротичния му страх пред дихотомията „биологично-екзистенциално“ (Фройд 1989).

Вундт изобщо отделя **религията** като „съпринадлежност на човека към един свръхсетивен и безкраен свят, където той вижда осъществяването на идеалите си“ от **митологичния култ**, в който свръхсетивните сили все още не са „идеални образци“ и „не носят нравствения световен порядък“, а още повече – от **магическите култове**, които имат предимно утилитарни функции – лечение, предпазване или предизвикване на нещастие, откриване на информация. Същевременно обаче дори бегъл поглед към съвременните развити монотеистични религии показва, че въпросните архаични форми на култ са вписани в силно метаморфозирал вид в тях и това е обяснимо, доколкото в човешката природа старото е основа за развитие на новото. Например в християнството свръхестествените изцеления и прозрения, търсени в шаманските култове се практикуват, но само и доколкото са доказателство за Божието присъствие или като израз на любовта към ближния, а наративите на свещените писания са изпълнени с митологични образи – но образи, структурирани не като самостоятелни обекти, както в мита, а със задачата да водят несъзнаваното на вървация към трансцендентността. Същевременно колкото по-развита е религията, толкова по-всеобхватно, умонепостижимо и трансцендиращо конкретността е обожествяването. От изключителна важност при разглеждане на тази проблематика е да се акцентира, че религиозното преживяване не е рационално, но е силно (дори гранично силно!) емоционално. И несъзнавано. Но несъзнаваното не може да се предаде

с еднозначни символи, както е в логиката. Най-същностната черта на и изтласканото, и на колективното несъзнавано, е невъзможността за вербализиране – както отбелязват и Фройд, и Юнг. В тази ситуация има „мито-логика“, която се изразява или с много пластични символи, или с клишета, служещи като неуспешен опит за рационализация на преживяванията. В това поле действа „първичният мисловен процес“, основан на взаимодействието между майка и дете не чрез разбирането на значението на думите, а на предсловесното общуване /което е еволюционно закрепено/ чрез това, което наричат „протосимволи“, форми на интеракция, останали „насред пътя“ в процеса на индивидуално разчленяване на действителността и създаване на идентичност, и това довежда до заобикалянето на символите, които лесно могат да проникнат в съзнанието, с ореол от протосимволи, вербализируеми, но неясно смислово формулирани – и това е в основата на фантазията, на „фабулираща функция“ на Бергсон (Бергсон 1993). Нека отбележим специално това, че символи и протосимволи съществуват в религиозното съзнание, съставено от пластове – най-архаичен – магически и егоцентричен, по-нов – митологически с интуитивен морал, и най-нов – теологически с концептуализирани морални норми и форми на култа, като при това колкото по-нов е пластът, толкова по-неустойчив е. Важно е, защото ще ни трябва за изложението на настоящото изследване, но не само за просто диагностициране състоянието на религиозното съзнание на млади хора на гимназиална възраст, а и за съответни изводи.

Проучването беше проведено сред ученици от 7. до 11. клас на Хуманитарна гимназия „Св.Св. Кирил и Методий“ – Казанлък. Характерно за тази гимназия е, че приемът включва и силни, и по-слаби ученици от широки социални слоеве, като около 30–40% са от селата край града. Семействата са от разнообразен етнически и класов произход. Използваните методи са анкета (анонимна) и структурирано интервю с отделни изследвани лица, подбрани

така, че да дават нужната представителност на проучването, а като допълнителен източник на информация беше използвано включено наблюдение в две православни и една протестантска църкви в града.

Анкетата започва с един предварителен въпрос „Вярващ човек ли сте?“, 69% от изследваните се определят като „вярващи“, 24% – като „невярващи“, а 7% не могат да се определят. Въпросът нарочно е поставен пределно общо, за да има възможност да се сравни самоопределянето на изследваните лица с наличие на дадени структурни единици на религиозната съзнание. По организационни причини не можеше да се поставят много въпроси, затова трябваше да се избера 6–7-ключово важни въпроса, като уточняването на личната интерпретация бе оставено за интервюто. Тъй като

външното поведение е видимият индикатор за наличие на определени нагласи, беше зададен въпросът „Практикувате ли религиозни ритуали“, като бяха изброени такива, характерни както за християнските изповедания, така и за исляма, а към въпроса беше включена и 4-степенна скала за определяне на средната честота на практиката.

Или 91% от изследваните практикуват религиозни ритуали (макар и инцидентно), а за вярващи са се самоопределили 69%. Разликата от 22% идва от това, че под „вярващ“ лицата разбират „принадлежащ към дадена конфесионална общност“. Прави впечатление, че повечето от изследваните не искат открито да демонстрират религиозността си и искаха гаранции, че анкетата наистина е анонимна. От „вярващи“:

ТАБЛИЦА 1
РЕЛИГИОЗНА ПРАКТИКА

TABLE 1
RELIGIOUS PRACTICE

Заявили се като „вярващи“	Заявили се като „невярващи“	Неопределили се
14% твърдят, че редовно практикуват религиозен ритуал	–	–
40% – рядко	67% практикуват рядко или инцидентно	76% практикуват инцидентно или много рядко
40% – много рядко		
6% практикуват инцидентно		
–	33% не практикуват	24% отричат да практикуват

ТАБЛИЦА 2
ВЯРА В ЗАДГРОБЕН ЖИВОТ И ГРИЖИ ЗА ДУШИТЕ

TABLE 2
FAITH IN AFTERLIFE AND CARE FOR SOULS

Вяра в задгробен живот	Нужда да се молим и „раздаваме“ за душите на починалите	Нужда да се молим, но не и да „раздаваме“
13% от вярващите (9% от всички) вярват в прераждане на душата след смъртта	97,5% – да	1,5% / (1,4% от всички) – протестантски вероизповедания
22% (10% от всички) се съмняват в задгробния живот	2,5% (1,5% от всички) не е нужно	

С този въпрос се пробва наличието на митологична представа у изследваните. 90% от всички изследвани вярват в силата на проклятието (това показва висок процент на магическо мислене). Макар че 72% от вярващите заявяват, че добре познават своята религия, всички индивидуални разговори без изключение показваха повърхностност на такива знания (например по отношение на Символа на вярата и моралния закон – бърка се изискваното по Наторната проповед с десетте Божи заповед). Две включени наблюдения по време на Великденските празници с грубо преброяване на общия брой участници във Възкреснатата служба по време на шествието около църквата (тъй нареченото от широката публика „обикаляне“) и участието в литургията след него показва, че в шествието участват около 1800 души, от тях около 1500 млади, но за нощната литургия остават около 30, от тях млади са 10–15 души, което прави 1,6% от населението и около 1% от младите. Тъй като именно литургията е кулминацията на празника в теологичната му пълнота, тази доста огрубена поради трудността на броенето оценка дава известна представа за реалния процент на младежите с добри теологични знания сред православното население. Сред протестантската общност и сред представящите се за активни мюсюлмани (които обаче са около 40% от анкетираните) качеството на теологичните знания е значи-

телно по-добро, което за исляма е обяснимо поради опростената теория, а при протестантите може да се обясни с много по-широкото прилагане на проповеди и библиейски беседи в сравнение с православието. В такъв случай високият процент на деклариращите като „вярващи“ се обяснява с наличието на трудно символизируемо религиозно преживяване (протосимволи около един стеснен митологичен кръг от теологична символика) от една страна и разбирането на религията като идентифициращ социално психологически фактор. Това предположение се потвърждава чрез 21% деклариращите, че практикуването на религиозен живот ги прави щастливи. 74% от вярващите деклариращите, че религията е „усещане за присъствие на Сила в света“, а при отделно проучване по въпроса „Що е за тебе Бог?“ 63% заявяват, че е Сила, управляваща света. 16% определят религията като „начин за сливане със света“, а 23% от вярващите виждат Бога като Единството-на-света – с такава по-философска формулировка се пробва наличие на позирани пантеистични и мистични представи. С отговорите на последните въпроси се очертават две тенденции във възприятието на младите хора: на религията да се гледа като на общностно-идентифициращ фактор с особено висока ценност по линията Нис-Те и ерозия на теологичния религиозен пласт (с известна склонност към замяна със символика от други, източни

ТАБЛИЦА 3
„Каква е лично за тебе причината да се практикува религията?“

TABLE 3
REASON OF PRACTICE

Евентуална полза от религията:	„вярващи“	„невярващи“
„полезна традиция“	68%	56%
„семеино задължение“	32%	
„начин да почитаме Създателя“	5%	
„начин да се предпазваме от лошото“	16%	
„за получаване на здраве и късмет“	79%	
„начин да спасим душата си“	21%	

религиозни системи като индуизма и будизма през окултистките представи), но при сравнително добре съхранен митологичен и силно представен магически (практически у 96% от изследваните лица!), като дори 60% от заявителите, че са „невярващи“ практикуват и религиозни ритуали de facto с магическа цел („допълнителна застраховка“ в живота). Анализ на познаването на религиозната символика и на изразните средства на самите вярващи показва, че около 50% вярват в силата на изповедта (психоаналитичното явление „отмяна“), около 60% вярват в чудодейното действие на иконите и пак около 60% разглеждат (при различните си онтологични обяснения) светците и ангелите като закрилници – което изразява експлицитно дълбоката емоционална потребност от свръхестествена защита. Същевременно индивидуалните интервюта показаха твърде слабо обвързване на религиозното съзнание на изследваните с някакъв морален ангажимент, което показва, че идеята на Р. Белла, че съвременният стадий на религията е в морален план, е по-скоро пожелателна. Като отчетем, че само 9% от анкетираните споделят ортодоксалните положения за същността на светците и пак толкова – за същността на ангелите, а над 50% дават собствени интерпретации, свързани с понятията „енергия“, „свръхсъщество“, „души на добри хора“, можем да направим извод, че се забелязва изместване на смисловата функция на класически религиозни символи в съвременен псевдонаучен и битийно-профанизиран контекст.

Високият процент на лица с религиозно преживяване (независимо от мотивите и равнището му) показва, че в свръхрационализираното ни общество, което алгоритмизира не само общуването с комуникационните средства, работата с битовите апарати, социалните услуги и дори оценяването на знанията на учениците, остава, а вероятно и реактивно се засилва човешкият копнеж за чудо (оттам и засиленият интерес сред младите хора в началото на 21. век към фентъзи-тематиката в сравнение с популярността на научната фантастика през по-

следната четвърт на 20.), както и към намиране на своето място в света – тия 23% от вярващите, виждащи религията като онтологично обяснение на единството на света и, вероятно, като начин за трансцендиране на битийната ни ограниченост. Отслабването на теологичния пласт в религиозното съзнание на младите хора може да се търси в моралния релативизъм при наличие на свободен избор на ценностни системи, в десетилетната липса на катехизация, но и в догматичното откъсване на конфесиите от съвременния научен мироглед. Същевременно на празното място лесно могат да се „присаждат“ нови теологични построения с претенция за повече научност и очевидност (като идеята за реинкарнацията) или за по-различен морал (също в източните религии). Същевременно илюзия е, както добре доказва с изясняване на фактическото състояние още Вундт във „Völkerpsychologie“, че жизнеността на тази потребност от религиозно преживяване, преодолела разделението между хората, може да доведе до създаване на „единна световна религия“. Напротив, всяка религиозна система поради факта, че символите ѝ първо се появяват в несъзнаваното, а после се рационализират и догматизират, има склонност към ригидизиране, и всеки опит за синтез всъщност води само до поява на нови религиозни системи и раздробяване на конфесиите. Някакъв синтез може да се получи единствено чрез преформулиране на смисъла, който се влага в религиозния символ (което и практически става, както показва това изследване, заедно с практическа загуба на теологичната информация в социалното пространство), но с наличие на добра воля за промяна у служителите на култа, които обаче образуват исторически професионална група, а в секуларната среда дори затворена общност, а в затворените общности тенденцията към абсолютизирането на детайлите поради потребността от социално потвърждение е хипертрофирана. Смисълът на символа се променя само в активната социална интеракция, а в кристализираната конфесия междуличностната интеракция има вторични, мисионерско –

спасителни функции, съществената интеракция е не с човешка личност, притежаваща импулсивен Аз (Мийд 1997)/, задаващ възможността за вариране, а с Абсолюта / или свръхестествена Сила/ посредством еднократно Откровение, записано като свещена книга – в исляма и протестантизма /с някои профетически изключения/, като отделни малки откровения на много редки събори – в православието, или като откровения на личност с претенцията, че е Божи наместник на земята – в католицизма.

Така или иначе, високият процент млади хора, самоопределящи се като религиозни, е социалнопсихологически факт, интересен и в теоретичен, в практически план. И този факт не бива да се пренебрегва в нито една социална дейност. Защото младите са бъдещето на човечеството.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Бергсон, А.** (1993). *Двата източника на морала и религията*, Аргес.
2. **Елиаде, М.** (1997). *История на религиозните вярвания и идеи*, т. 1 *От каменния век до Елевсинските мистерии*, „Хр. Ботев“.
3. **Йонкова, Кр.** (2005). *Другата психология*, „Völkerpsychologie“. Фабер.
4. **Касирер, Е.** (1996). *Есе за човека*. Хр. Ботев.
5. **Мийд, Ц.** (1997). *Разум, аз и общество*. „ЕА“.
6. **Ратнер, Й.** (2005). *Психонализа, класиците*, „Кибера“.
7. **Уилсън, Б.** (2001). *Религията в социологическа перспектива*, ПРАКСИС.
8. **Фройд, З.** (1989). *Будущее одной иллюзии, Сумерки богов*, Политиздат
9. **Bellah, R.** (2011). *Religion in Human evolution From the Paleolithic to the Axial Age*, “Belknap press”

REFERENCES

1. **Bergson, A.** (1993). *Dvata iztochnika na morala i religiyata*. [The Two Sources of Morality and Religion] “Arges” (in Bulgarian).
2. **Eliade, M.** (1997). *Istoriya na religioznite vyarvaniya i idei*. [History of Religion Faiths and Ideas] – “Since the Stone Age to the Elevsina’s Misterias”. Hr. Botev (in Bulgarian).
3. **Yonkova, Kr.** (2005). *Drugata psihologiya* [The Other Psychology] “Völkerpsychologie”. “Faber” (in Bulgarian).
4. **Cassirer, E.** (1996). *Ese za choveka*. [An Essay for Man]. “Hr. Botev” (in Bulgarian).
5. **Mead, J.** (1997). *Razum, az i obshtestvo*. [Mind, Self and Society]. “EA” (in Bulgarian).
6. **Ratner, J.** (2005). *Psihoanaliza, klasitsite*. [Psychoanalysis, the Classics]. “Kibera” (in Bulgarian).
7. **Willson, B.** (2001). *Religiyata v sotsiologicheska perspektiva*. [Religion as a Sociological Perspective]. “PRAKSIS” (in Bulgarian).
8. **Freud, Z.** (1989). *Budushtee odnoy illyuzii. Sumerki bogov*. [The Future of One Illusion. Sunset of Gods]. “Politizdat” (in Russian)
9. **Bellah, R.** (2011). “Religion in Human evolution From the Paleolithic to the Axial Age”, “Belknap press”.